

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
σε συνεργασία με το
ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Επικοινωνιών
«Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

**ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΣΕ ΕΦΗΒΟΥΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΕΦΗΒΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ**

**ART INTERVENTION IN ADOLESCENDS
AND POST-ADOLESCENDS WITH AUTISM**

της

Ρεμούνδου Τατιανής

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται
στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του
Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τ.Ε.Φ – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο
Πληροφορικής και Επικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της
ένταξης».

Η τριμελής επιτροπή:

1. Συριοπούλου Χριστίνα, Καθηγήτρια ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
2. Σταθοπούλου Αγάθη, Συνεργάτιδα Ερευνήτρια Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε.«ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»
3. Δόση Ιφιγένεια, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Τ.Ε.Φ. Δ.Π.Θ.

Κομοτηνή / Αθήνα 2018

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της αποτελεσματικότητας της εικαστικής παρέμβασης σε εφηβικό και μετεφηβικό αυτισμό. Πιο συγκεκριμένα αναφέρονται γενικά οι εκπαιδευτικές ανάγκες του μαθητή με αυτισμό, συνοπτικά άλλες μέθοδοι παρέμβασης και διερευνάται κατά πόσον μπορούν να χρησιμοποιηθούν παράλληλα με την εικαστική παρέμβαση. Το δείγμα της έρευνας αυτής ήταν 57 -κυρίως- εικαστικοί από διάφορα μέρη της Ελλάδας, οι περισσότεροι με επαγγελματική εμπειρία σε ΕΕΕΕΚ αλλά και σε ειδικά Δημοτικά, ειδικά επαγγελματικά Γυμνάσια και Λύκεια, σε Δημοτικά και Γυμνάσια γενικής εκπαίδευσης με ενταγμένους εφήβους μαθητές με αυτισμό, σε ΤΕΕ ειδικής αγωγής και ιδιωτικά μαθήματα. Το μέσο συλλογής δεδομένων για την έρευνα αυτήν ήταν ανώνυμο ηλεκτρονικής μορφής ερωτηματολόγιο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η εικαστική παρέμβαση είναι ομόφωνα αποτελεσματική στη βελτίωση δεξιοτήτων των εφήβων-μετεφήβων μαθητών με αυτισμό, κυρίως στις κοινωνικές τους δεξιότητες, κάτι το οποίο, πιθανόν θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν για τη μελλοντική επαγγελματική τους αποκατάσταση. Ωστόσο βρέθηκε ότι ως επί το πλείστον δεν χρησιμοποιούνται άλλες μέθοδοι παρέμβασης παράλληλα με τα εικαστικά από τους εκπαιδευτικούς, ενώ σε μια τέτοια περίπτωση η εικαστική παρέμβαση θα ήταν πιθανόν ακόμα πιο ωφέλιμη. Εξετάζονται και οι επιμέρους δεξιότητες του αυτισμού που βελτιώνονται περισσότερο μέσω των εικαστικών, ανάλογα με το επίπεδο λειτουργικότητας των μαθητών, σύμφωνα με την εμπειρία των εκπαιδευτικών. Επιπλέον ερευνάται η χρησιμότητα και η συχνότητα χρήσης των εικαστικών υλικών και μέσων. Τέλος, περιγράφονται μερικές επιμέρους εικαστικές παρεμβάσεις και αναδύονται κάποιες εικαστικές προτάσεις από βιβλιογραφική ανασκόπηση, αλλά και από τους ερωτηθέντες για αποτελεσματικότερη παρέμβαση μελλοντικά.

Abstract

The present study is a research of the effectiveness of the artistic intervention in adolescents and post-adolescents with autism. The study includes an examination of the educational needs of autistic students and intervention methods, as well as how these methods can be combined with artistic intervention. The sample of the research was 57 people, mostly art teachers from different parts of Greece, most of whom had worked in Special Vocational and Education and Training Centres (EEEEK), in Special Primary Schools, Special Vocational Junior High and High Schools, in Mainstream Primary and Junior High Schools of Inclusive Education for autistic students, in Special Technical Vocational Schools (TEE) and in private tuition. The data collection tool of the study was an anonymous online questionnaire. According to the conclusions, artistic intervention was unanimously effective to improve the skills of autistic adolescent and post-adolescent students, mostly their social skills which could be useful for future employment. However, it was found that no other intervention methods are being used by teachers while that would make artistic intervention even more valuable. According to the teachers, there was also improvement of other skills of the autistic students depending on their existing functionality. Additionally, the usefulness and frequency of the use of materials and media was also studied. Finally, some specific artistic interventions are described and some other ones are suggested for future implementation based on bibliography and the comments of the teachers.

Βιβλιογραφία

- ΑΕ, Ζ. Σ. (2010). Μελέτη για την ανάπτυξη ολοκληρωμένου σχεδίου δράσης για την ένταξη νέων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ) στην εκπαίδευση.
- Αναστασίου, Α., Βογινδρούκας, Γ., Δέδες, Δ., Δίπλα, Α., Κωστοπούλου, Μ., Παπαγγελόπουλος, Ν., Φραντζέσκου, Α., Καμπούρογλου, Μ. & Μπουντουβάς, Χ. (2011). Τι ξέρουμε για τον αυτισμό; (Οδηγός πρακτικής άσκησης).
- Αντωνίου, Α. Σ., & Δαλιανά, Ν. (2017). Αιτιολογικοί παράγοντες των διαταραχών αυτιστικού φάσματος (ΔΑΦ). *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 2016(1)*, 137-151.
- Ασωνίτου, Α., Γρηγορίου, Φ., Κακλαμανάκη, Ε., Κούρτη, Β., Μαγαλιού, Ε., Μητροπούλου, Ε., Παϊζη, Ό., Τσακπίνη, Κ., Τσιούρη, Ι., Τσιραμπίδου, Μ. & Καρζή, Θ. (2011). Αναλυτικά προγράμματα σπουδών για μαθητές με αυτισμό.
- Βογινδρούκας, Ι. & Sherrat, D. (2005). *Οδηγός εκπαίδευσης παιδιών με διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Γιωτόπουλος, Γ. & Μαλλοπούλου Δ. (2016). *Η εφαρμογή του artful thinking σε πρόγραμμα με τοπικά προϊόντα. Η ανταπόκριση μαθήτριας με αυτισμό στο συγκεκριμένο θέμα: 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο, με Διεθνή Συμμετοχή, για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας, 21-23 Οκτωβρίου 2016: Πρακτικά Εργασιών (σ. 337-345). Λάρισα. ISSN: 2529-1580 (τόμος Α΄).*
- Ημέλλου, Ι. Ο. (2003). *Ήπιες Δυσκολίες Μάθησης. Προσεγγίσεις στο γενικό σχολείο*. Αθήνα: Ατραπός.

- Καλύβα, Ε. (2005). *Αυτισμός: Εκπαιδευτικές και θεραπευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κατσούγκρη, Ι. Α. (2018). *Εκπαιδεύοντας ένα παιδί με αυτισμό στην οικογένεια και το τυπικό σχολείο*. Αθήνα: Συμμετρία.
- Κοκκίδου, Μ. (2008). *Τέχνη & Διαθεματικές εφαρμογές*. Αθήνα: Ωρίων.
- Κουρκούτας, Η. Ε., & Chartier, J. P. (2008). *Παιδιά και έφηβοι με ψυχοκοινωνικές και μαθησιακές διαταραχές: στρατηγικές παρέμβασης*. Αθήνα: Τόπος.
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (2001). *Η Συμβουλευτική Ψυχολογία στην Εκπαίδευση. Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μέγα, Γ. (2011). Τεχνικές στοχαστικής αξιοποίησης και γλωσσικής ενεργοποίησης των μαθητών μέσα από τις τέχνες: Θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις. 4^ο Διεθνές Συνέδριο «Τέχνες και Εκπαίδευση. Δημιουργικοί τρόποι εκμάθησης των γλωσσών», Αθήνα 6-8/5/2011. Τόμος Α', σελίδες 145-151.
- Μπούλια, Ε. (2013). *Αυτισμός και εκπαίδευση: Πού μπορείτε να απευθυνθείτε*. Ανάκτηση από: <https://www.mama365.gr/8401/aftismos-kai-ekpaidefsh-rov-mporeite-na-apefthyn.html> στις 10/04/2018.
- Οικονόμου, Β., Καρανάνος, Γ., Σερέτη Κ. (2008). Τι ξέρουμε για τον αυτισμό; Στο: Οδηγός δεξιοτήτων σε εφαρμογές νέων τεχνολογιών, εκπαιδευτικό υλικό του προγράμματος Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. 2 ΑΝΑΔΟΜΗΣΗ. Αθήνα: Ίδρυμα για το παιδί "Η Παμμακάριστος".
- Σάλλα-Δοκουμετζίδα Τ. (1996). *Δημιουργική φαντασία και παιδική τέχνη*. Αθήνα: Εξάντας.

- Σταμάτης, Σ. (1987). *Οχυρωμένη σιωπή: Γέφυρες επικοινωνίας με το αυτιστικό παιδί*. Αθήνα: Γλάρος.
- Συνοδινού, Κ. (1999). *Ο παιδικός αυτισμός*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Συριοπούλου, Κ. Χ. (2016). *Εκπαίδευση και Ειδική Αγωγή Ατόμων με Διαταραχή Φάσματος Αυτισμού*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Τσακνάκη, Ε. (2017). Οι απόψεις των εκπαιδευτικών για το ρόλο των εικαστικών στην ανάπτυξη δεξιοτήτων παιδιών με διαταραχές στο φάσμα του αυτισμού.
- Τσέργας, Ν. (2014). *Θεραπευτικές Προσεγγίσεις μέσω της Τέχνης*. Αθήνα: Τόπος.
- Attwood, T. (2005). *Παιδιά με ιδιαιτερότητες στη γλωσσική ανάπτυξη και την κοινωνική αλληλεπίδραση: Σύνδρομο Asperger: Οδηγός ανίχνευσης και αντιμετώπισης: Για νηπιαγωγούς, δασκάλους και γονείς*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Ayres, K. M., Mechling, L., & Sansosti, F. J. (2013). The use of mobile technologies to assist with life skills/independence of students with moderate/severe intellectual disability and/or autism spectrum disorders: Considerations for the future of school psychology. *Psychology in the Schools, 50*(3), 259-271.
- Burdick, C. (2011). *Old broken crayons: Adolescent artists with autism in art education*. Syracuse University.
- Charman, H. L. (1993). *Διδακτική της Τέχνης. Προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Dalley, T. et al. (1998). *Θεραπεία μέσω τέχνης, η εικαστική προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Derby, J. (2012). Art education and disability studies. *Disability Studies Quarterly*, 32(1).
- Drigas, A. S., & Papanastasiou, G. (2014). Interactive White Boards' Added Value in Special Education. *International Journal of Online Engineering*, 10(6).
- Eisenberg, L. (1956). The autistic child in adolescence. *American Journal of Psychiatry*, 112(8), 607-612.
- Elkis-Abuhoff, D. L. (2008). Art therapy applied to an adolescent with Asperger's syndrome. *The Arts in Psychotherapy*, 35(4), 262-270.
- Erstein, A. S., & Τρίμη, Ε. Α. (2005). *Εικαστικές τέχνες και μικρά παιδιά. Ενισχύοντας τους μικρούς καλλιτέχνες*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Faherty, C. (2014). *Αυτισμός: Τι σημαίνει για μένα; Οδηγός στην αυτογνωσία και στην επικοινωνία*. Θεσσαλονίκη: Ροτόντα.
- Fidoten, E. H. (2013). Observe and envision: Critical visual thinking skills STEM needs and art education builds (Masters thesis, City College of New York, New York).
 Ανάκτηση από:
www.academia.edu/10974128/Observe_and_Envision_Critical_Visual_Thinking_Skills_that_STEM_needs_and_Art_Education_Builds. Αναρτήθηκε στις 10/05/2018.
- Fontana, D. (1996). *Ψυχολογία για Εκπαιδευτικούς*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Frith, U. (2009). *Αυτισμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Happé, F. (2011). Criteria, categories, and continua: autism and related disorders in DSM-5. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 50(6), 540-542.

Harrington, L., Sharp, C. & Pierman E. (1980). Guide/Educator Toolkit Art and Autism. Autism Society of Ohio Annual International Conference. Ohio: The Ohio State University. Ανάκτηση από: <https://aaep.osu.edu/sites/aaep.osu.edu/files/Educator%20Toolkit.pdf> στις 06/06/2018.

Jackson, J. (2003). *Multicoloured mayhem: parenting the many shades of adolescents and children with autism, Asperger Syndrome and AD/HD*. Jessica Kingsley Publishers.

Kanner, L. (1944). Early infantile autism. *The Journal of Pediatrics*.

Kim, Y. S., Fombonne, E., Koh, Y. J., Kim, S. J., Cheon, K. A., & Leventhal, B. L. (2014). A comparison of DSM-IV pervasive developmental disorder and DSM-5 autism spectrum disorder prevalence in an epidemiologic sample. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 53(5), 500-508.

Konstantinidou, E. (2014). *The Transitional Social Art Group: For Children with Autism Or Adjustment Difficulties*. Akakia Publications.

Kontaxakis, V., & Konstantakopoulos, G. (2015). From DSM-I to DSM-5. *Psychiatrike*, 26(1), 13-16.

Lennard-Brown, S. (2004). *Αυτισμός*. Αθήνα: Σαββάλας.

Levy, A., & Perry, A. (2011). Outcomes in adolescents and adults with autism: A review of the literature. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(4), 1271-1282.

Locke, J., Ishijima, E. H., Kasari, C., & London, N. (2010). Loneliness, friendship quality and the social networks of adolescents with high-functioning autism in an

inclusive school setting. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 10(2), 74-81.

Magiati, I., Tay, X. W., & Howlin, P. (2014). Cognitive, language, social and behavioural outcomes in adults with autism spectrum disorders: a systematic review of longitudinal follow-up studies in adulthood. *Clinical Psychology Review*, 34(1), 73-86.

Malchiodi, C. A. (2001). *Κατανοώντας τη ζωγραφική των παιδιών*. Αθήνα: ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Malchiodi, C. A. (Ed.). (2003). *Handbook of art therapy*. Guilford Press.

Martin, N. (2008). Assessing portrait drawings created by children and adolescents with autism spectrum disorder. *Art Therapy*, 25(1), 15-23.

Martin, N. (2009). *Art as an early intervention tool for children with autism*. Jessica Kingsley Publishers.

Μανροπούλου, S. (2011). Αποτελεσματικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις και διδακτικές στρατηγικές για τα παιδιά στο φάσμα του αυτισμού [Effective educational practices and instructional strategies for children in the spectrum of autism]. In *Ειδική Αγωγή Από την έρευνα στη διδακτική πράξη [Special Education: From research to instructional practice]* (pp. 83-134). Pedio Publishing.

Mazza, M., Pino, M. C., Mariano, M., Tempesta, D., Ferrara, M., De Berardis, D., ... & Valenti, M. (2014). Affective and cognitive empathy in adolescents with autism spectrum disorder. *Frontiers in human neuroscience*, 8, 791.

Milner, M. (1998). *Όταν δεν μπορείς να ζωγραφίσεις. Εμπόδια στην ψυχική δημιουργικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Nabuzoka, D. (2004). *Παιδιά με Μαθησιακές Δυσκολίες. Κοινωνική λειτουργικότητα και προσαρμογή*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Ortega, F., & Choudhury, S. (2011). 'Wired up differently': Autism, adolescence and the politics of neurological identities. *Subjectivity*, 4(3), 323-345.
- Rubin, J. A. (1997). *Θεραπεύοντας τα παιδιά μέσα από την τέχνη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Schweizer, C., Knorth, E. J., & Spreen, M. (2014). Art therapy with children with Autism Spectrum Disorders: A review of clinical case descriptions on 'what works'. *The Arts in Psychotherapy*, 41(5), 577-593.
- Selfe, L. (1983). *Normal and Anomalous Representational Drawing Ability in Children*. London: Academic Press.
- Stone, F. (2004). *Autism: The Eighth Colour of the Rainbow: Learn to Speak Autistic*. Jessica Kingsley Publishers.
- Talanova, L. H., & Smyrnova, N. M. (2016). Making thinking visible in the English classroom: Nurturing a creative mind-set, (σ. 183-185). Οδησός. Ανάκτηση από <https://documents.com/d-linguostylistic-devices-of-plot-ambiguity-in-henry-jamess-the.pdf>
- Tishman, S., & Palmer, P. (2006). Artful thinking final report. *Artful Thinking Project at Project Zero, Harvard Graduate School of Education*, <http://www.pz.harvard.edu/at/index.cfm> (accessed March 1, 2007).
- Trevarthen, C. (1998). *Children with autism: Diagnosis and interventions to meet their needs*. Jessica Kingsley Publishers.

Tseng, W.-Y., (2016). Deficient visuospatial working memory functions and neural correlates of the default-mode network in adolescents with autism... *Autism Research*. Doi: 10.1002/aur.1607

Wikipedia. (2017). Julian Martin. Ανάκτηση από https://en.wikipedia.org/wiki/Julian_Martin στις 06/07/2018.

Zager, D., Cihak, D. F., & Stone-MacDonald, A. (Eds.). (2004). *Autism spectrum disorders: Identification, education, and treatment*. Taylor & Francis.